

Fabelvæsener på mønter i Antikken

Et forsøg på en oversigt

Peter Flensborg & Svend Hovard

Fabelvæsener har deres rødder i urgammel shamanisme og stammetænkning, hvor hver stamme havde sit totemdyr og sine guder og magter i dyrs skikkelser¹. I historisk tid kan man tænke på de ægyptiske guder, der ofte har menneskekrop og dyrehoveder; lignende forestillinger kendes fra Mesopotamien og er nået både til Grækenland og Rom. I denne kulturkreds er de første forsøg på at betragte dem med den datidige videnskabs øjne, f.eks. Herodot, Aristoteles og Plinius d.æ. I Rom og senere i middelalderen overgår de fra at være guder til at være symboler, og indgår derfor som symboler i kunst, heraldik o.s.v. Middelalderen anerkendte fabeldyr (f.eks. i Physiologus, opr. fra 300-tallet, blev flittigt afskrevet i 1200-tallet) og endnu i 1700-tallet var de ikke helt afvist videnskabeligt. 1800-tallets fastslåen af uddøde dyrearter (dinosaurer) gav ny næring til problemstillingen. Nu er fabelvæsener reduceret til "kryptozoologi" (yeti, bigfoot, Loch Ness-uhyet²) eller henvist til rummet (aliens³). Men deres symbolværdi står uantastet.

Det er klart, at emnet ikke kan behandles udtømmende, når der står så mange kulturkredse bag (og vi har endda her i det store og hele set bort fra den indiske, kinesiske og indianske!) og det skal være overskueligt. Der skal bemærkes, at man egentlig burde medtage "almindelige" dyr, der ofte er brugt som symboler på linie med fabelvæsener, for at få hold på helheden; det får dog emnet til at svulme gevaldigt op.

Først bringes et skema, ordnet alfabetisk. Det bygger på oplysninger fra en masse forskellige steder⁴, der ikke altid er enige, fordi kildematerialet er fra så forskellige tider og steder. For at bedre overskueligheden, har vi under type angivet om det er mennesker (M), dyr (D), kombinationer mellem mennesker og dyr (MD) eller mellem flere dyr (DD eller DDD efter skønnet antal dyr). Endvidere er der i periode angivet A for antik og M for middelalder, og geografisk angivet Æ for Ægypten, I for Indien, O for orienten, G for Grækenland, R for Rom, VM for Vesteuropæisk og ØM for østeuropæisk middelalder. Den sidste kolonne er brugt til oplysninger om oprindelse eller (for heraldik) om symbolsk mening.

Dernæst kommer Peter Flensborgs gennemgang af fabeldyr på græske mønter (inkl. "greek imperials") og endeligt Svend Hovards forbrugen på de romerske og en lille smule om middelalderen, hvis brug på mønter primært er heraldisk.

¹ I decimalklassedelingen på biblioteket findes de under 39.3 (folketro) og 70.99 (kunst)

² Lars Thomas: Sære dyr og mærkelige væsener. Et kryptozoologisk leksikon, 1990

³ Jf. udstillingen på Zoologisk museum 1997

⁴ Gennembladning af flere verdenshistoriers billedmateriale, adskillige leksikonopslag (gamle Salmonsens er rimeligt god til den slags) og Bholbek og Lørn Pio: Fabeldyr og sagnfolk (Politikens forlag 1967), kunstbøger som Kenneth Clark: Dyr og mennesker (1977) og Francis Klingender: Animals in art and thought to the end of the Middle Ages (1971) og Danske kalkmalerier 6 (1992), s. 122-125. Flere heraldiske sider på internettet, bl.a. The meanings behind the Symbols (fleurdelis.com/meanings.htm) og Introduction to Heraldry (sca.org.au/scribes/hrld_9.html). Peter Flensborg har især brugt R.Plant: Greek Coin Types..(1979), især afsnit B (Animals etc, nr.876-1778)

Navn:	Type:	Beskrivelse:	Periode:	Lande:	Bem., evt. symbolværdi
Amfisbaena	DD	Vinget slange med hoved i begge ender	A	G,R	Betyder "gå begge veje"
Antilope	DD	Hjort med to lige horn, løvehale	M	VM	
Capricorn (havstenbuk) (gedefisk)	DD	Stenbuk med fiskehale, på ryg cornucopiae	A	G,R	Stjernetegn; vendekreds (fornyelse)
Eale (Yale)	DD	Stenbuk (horn hver sin vej) med løvetænder/hale	M	VM	
Enhjørning (Unicorn)	DD	Hest med horn, evt. løvehale	M	VM	Uskyld, standhaftighed, mod
Føniks	DD	Opr.hejre; sen. fugl i flammer	M	Æ,O,G,R VM,ØM	Genopstandelse
Grif	DD	Løvekrop, ørnehoved og -vinger	A,M	O,G,R, VM,ØM	Tapperhed og årvågenhed
Havhest (Hippocamp)	DD	Hestehoved og -forkrop, fiskekrop	A,M	G,R,VM	Magt på havet
Hippalektyron	DD	Hest med hanehoved og -vinger	A	G	
Hydra	DD	7-hovedet drage	A,M	G	Kampen mod Herakles; Voldsom fjende
Karybdis	DD	Havuhyre	A	G	Odysseus (Messinastrædet)
Kerberos	DD	Hund med 3 hoveder, tre slangehaler	A	G	Vogter dødsriget
Lindorm (Wyvern)	DD	Drage med 2 ben og vinger	M	VM	
Livjatan=Tiamat (søuhyre)	DD	Dyret i urdybet i GT	A,M	O,R,VM	
Lukasokse	DD	Okse med vinger og skriftrulle	M	VM,ØM	Evangelist
Markusløve	DD	Løve med vinger og skriftrulle	M	VM,ØM	Evangelist VM:Venezia
Pegasus	DD	Hest med vinger	A,M	G,R,VM, ØM	Betvunget af Bellerofon
Skylla	DD	Havuhyre	A	G	Odysseus (Messinastrædet?)

Tohovedet ørn	DD	Ørnen ses altid frontalt	A,M	O,ØM	To magter i samarbejde (f.eks. kejser og kirke)
Vinget stenbuk (navn ukendt)	DD	Stenbuk med vinger	A	O	Persisk
Basilisk (Cockatrice)	DDD	Vinget slange med hanehoved og -ben	M	VM	Indgyder skræk til modstandere
Drage	DDD	Slange med 4 ben (jf.krokodille), med skæl og ofte flagermusevinger; mange variationer	M	O,VM, ØM	Beskyttelse, kampånd
Kimære (Chimaira)	DDD	Løve med gedehoved på ryggen og slanger som hale	A	G,R,VM	Hittitisk, lykisk, etruskisk
Opinicus	DDD	Bjørnekrop, ørnevinger, løveører	M	VM	
Martichoras (Manticore)	DDM	Løve med mandshoved og slangehale	M	VM	Spådomskunst
Vinget løve (navn ukendt)	DDM	Vinget løve med mandshoved	A	O	Assyriske og persiske paladser
Vinget tyr (navn ukendt)	DDM	Vinget tyr med mandshoved	A	O	Assyriske og persiske paladser
Astun	M	Mand uden næse	M	VM	
Blemmya	M	Mand uden hoved, men med ansigt på brystet	A,M	VM	
Efesisk Artemis	M	Frugtbarhedsgudin de med mange bryster	A	O,G,R	
Enotokolie	M	Mand med store ører	M	VM	
Gorgo (jf.Medusa)	M	Kvinde med blik, der forvandler til sten (vist som maske)	A	G,R	
Hafgufa	M	Mand med kæmpefødder	M	VM	
Kyklop	M	Mand med kun ét øje	A,M	G,R,VM	
Shiva	M	Mand med 4 arme, evt. de normale 2	A,M	I	

Skiapod	M	Mand med kun én fod (skyggefod)	A,M	VM	
Aion	MD	Mand med løvehoved, omviklet af slange	A	O,R	Mithrasreligion: evighed
Anka	MD	Fugl med ansigt	A	I	
Anubis	MD	Døds gud med sjakalhoved	A	Æ	
Bast	MD	Kærlighedsgud med kattehoved	A	Æ	
Bukketrold	MD	Mand med stenbukkehorn	A,M	VM	
Ganesba	MD	Tyk mand med elefanthoved	A,M	I	"det uventede"
Garuda	MD	Mand med fuglevinger og næb	A	I	Vishnus ridedyr
Hathor	MD	Kvinde med kohoved	A	Æ	
Kekrops	MD	Mand øverst, nederst slange	A	G	
Kentaur	MD	Menneskeforkrop, hestebagkrop	A,M	G,R,VM, ØM	Kampånd
Kerub (Cherubim)	MD	Ansigt/Engel med 4 vinger	M	O,VM, ØM	Bærer af gode budskaber
Khnum	MD	Frugtbarhedsgud med vædderhoved	A	Æ	
Kynokefal (jf.Anubis)	MD	Mand med hundehoved	A,M	VM	
Matthæus-menneske	MD	Mand med vinger og skriftrulle	M	VM,ØM	Evangelist
Medusa (jf.Gorgo)	MD	Kvinde med hår af slanger	A	G,R	
Minotaurus	MD	Mand med tyrehoved	A	G,R	Kreta
Mut	MD	Mand med gribbehoved	A	Æ	
Nereide (havfrue)	MD	Kvinde med fiskehale, evt. tvedelt	A,M	G,R,VM	
Nike/Victoria	MD	Kvinde med vinger	A,M	G,R,VM ØM	Sejrsgudinde
Ormazd (Ahura Mazdah)	MD	Vinget mand (evt. vinget solskive)	A	O,G	Hovedgud hos Zarathrustra

Pan	MD	Skovgud: mand med bukkehorn og -fødder	A	G,R	Skovgud, der indgyder skræk (panisk)
Ra	MD	Solgod med falkehoved	A	Æ	Lyset
Satyr (Faun)	MD	Mand med bukkefødder	A	G,R	I vinguden Dionysos (Bakkus') følge
Sechmet	MD	Mand med løvehoved	A	Æ	
Senmurg	MD	Fugl med ansigt	A	I	
Seraf (seraphim)	MD	Ansigt/engel med 6 vinger	A,M	O, R, VM,ØM	Ære, værdighed, budbringer
Sfinks	MD	Løve med menneskeansigt; i Grækenland også med vinger	A,M	Æ,G,R, VM	Alvidende, hemmelig
Silén	MD	Mand med hesteører,-hale og hove	A	G,R	I vinguden Dionysos' (Bakkus') følge
Silvanus	MD	Som Pan	A	G,R	Opr.skovgud
Sirene	MD	Fugl med kvindeansigt	A	G	Lokker Odysseus
Sobek	MD	Mand med krokodillehoved	A	Æ	
Thot	MD	Månegud med ibishoved	A	Æ	Skrivekunst og videnskab
Thuens	MD	Flodhestegud, evt med kvindekrop	A	Æ	Frugtbarhed
Tritoner (havmænd)	MD	Mand med fiskehale, evt. tvedelt	A,M	G,R,VM	
Tyremand (navn ukendt)	MD	Okse med mandshoved	A	O,G	Mesopotamien, Magna Graecia
Ærkeengel	MD	Mand med vinger (4: Mikael, Gabriel, Uriel, Rafael)	M	VM,ØM	Mikael bærer flammesværd
Harpy	MDD	Fugl med løveforkrop og kvindehoved	A,M	G,R,VM	Raseri

Chimaira (Kimære)

Et mystisk uhyre fra den græske sagnverden og ofte knyttet til Lykien i Lilleasien. Fortil en løve, i midten en ged og bagtil en slange. Ofte ses den afbildet som en løve med slangehale og op fra dyrets ryg en gede protome (forkrop). Chimaira var datter af det underjordiske slange-gudepar Tyfon og Echidna, og chimaira blev ifølge en tidlig tradition dræbt af Bellerofontes på Pegasus. Fra Peloponnes kendes mønter fra byen Sicyon (Fig. 1). Iobates fra Lykien sendte Bellerofontes ud for at dræbe Chimaira, med det formål, at enten få ham eller udyret udryddet. Dette kan ses på mønter fra Corinth og Leucas, hvor Bellerofontes rider på Pegasus bærende petasos og chlamys (Fig.2-3). Desuden findes endnu en mønt fra Leucas med portræt af Pallas (Fig.4).

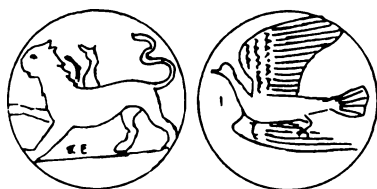

Fig.1
Sicyon
Triobol 400-323 f.Kr.

Fig.2
Corint
Trihemidrachme 338-300 f.Kr.

Fig. 3
Leucas, Acarnania
Æ 15-16 350-250 f.Kr.

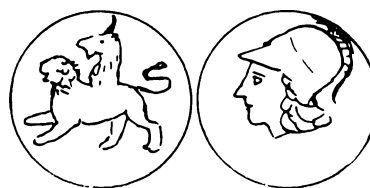

Fig.4
Leucas, Acarnania
Æ 19-20, 350-250 f.Kr.

Grif.

Fabeldyr sammensat af en løvekrop med hoved og vinger som en ørn. Griffen vogtede helligdomme og skatte i nord, dvs. den guldproducerende region i nord (Ural og Altai), hvor grækerne i Panticapaeum fik deres guld i stor mængde og producerede guldstatéer (Fig. 5) og som omtales af Herodot. Griffen var kendt fra nærorienten og Indien, idet der i Babylon og Assyrien findes lignende skikkelser; og på mønter træffes de ofte fra de Ioniske Øer (Fig. 6-7), Asson i Troas (Fig. 8) samt fra Abdera i Thrakien (Fig.9-11). Hos ægypterne findes et lignende fabeldyr med hanekam eller top på hovedet, medes dem fra Syrien var uden hanekam. Griffen var et yndet motiv på græske skulpturer og billeder, på sarkofaer samt i litteraturen. Som følge heraf har en mængde græske byer benyttet griffen som møntmotiv.

Fig. 5
Panticapaeum, Chersonesus
Guldstatér, ca. 350 f.Kr.

Fig. 6
Phocaea, Ionia
Æ 19, 3.-2. årh.f.Kr.

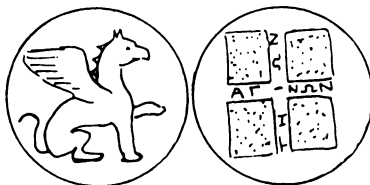

Fig. 7
Teos, Ionia
Drachme, 394-300 f.Kr.

Fig. 8
Assus, Troas
Æ 19-22, 2.-1. årh.f.Kr.

Fig. 9
Abdera, Thrace
Tetradrachme, 500-400 f.Kr

Fig. 10
Abdera, Thrace
Triobol, 400-323 f.Kr.

Fig. 11
Abdera, Thrace
Obol, 545-478 f.Kr.

Capricorn (Gedefisk eller havstenbuk)

Et blandingsvæsen bestående af forparten af en ged kombineret med en fiskehale. Der er ofte et overflødighedshorn ved skulderen ligesom den også kan holde en globus mellem forbenene. Dette zodiacal symbol blev især populært i den romerske tid. (Fig. 12-15)

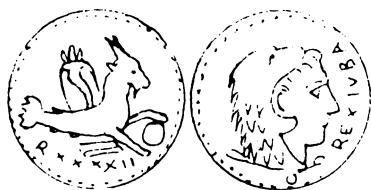

Fig. 12
Mauritanien
Juba II, 25 f.Kr-23 e.Kr.

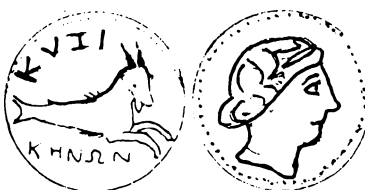

Fig. 13
Cyzikus, Mysia
Hoved af Kore Soteira
Imp. time.

Fig. 14
Tralles, Lydia
Hoved af Lucius Caesar
17 f.Kr. – 2 e.Kr.

Fig. 15
Parium, Mysia
Elagabal 218-222 e. Kr.

Pegasus

Den vingede hest Pegasus fødtes af det blod, der opstod da Perseus huggede gorgonen Medusas hoved af. Eet sagn siger, at det lykkedes helten Bellerofontes at fange Pegasus vist nok med Athenes hjælp – andre beretter at Athene skænkede ham hesten. Det er derfor ikke så underligt, at utrolig mange græske mønter, der afbilder Pegasus på den ene side, har et Athene hoved på den anden side, bl.a. statererne af korintisk type (Fig. 16). Bellerofontes red som tidligere sagt på Pegasus da han nedlagde Kimæren (Fig. 2). Pegasus motivet kom vidt omkring bl.a. ses den på parthiske mønter (Fig. 17), samt på romerske provinsmønter (Greek Imperials) – ja selv helt over til Spanien kom motivet (Fig. 18). Men efter Bellerofontes bedrifter på Pegasus, troede han at han kunne ride lige til Olympen, hvad Zeus absolut ikke tillod, og med et lyn blev han slynget til jorden, medens Pegasus kom til sin gyldne krybbe på Olympen, hvor dens opgave var at bringe Zeus tordenkilen når han havde brug for den.

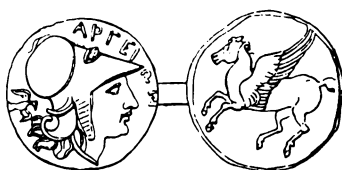

Fig. 16
Argos Amphiloichicum
Stater

Fig. 17
Parthien
Sinatruces 77-70 f.Kr.
Drachme

Fig. 18
Hispania Citerior
Emporiae
Æ 30 efter 133 e.Kr.

Protomer.

Protome er forkroppen af et dyr. Det anvendes ofte som motiv, idet man så kun viser det væsentlige af dyret. Det var især udbredt på småmønter, så motivet ikke blev alt for lille. Meget anvendt er Pegasus protome (Fig. 19) og bevinget vildsvine protome (Fig. 20), men de fleste andre dyr optræder dog også af og til som protomer.

Fig. 19
Celenderis, Cilicia
Obol, 440-400 f.Kr.
Sear: 5531

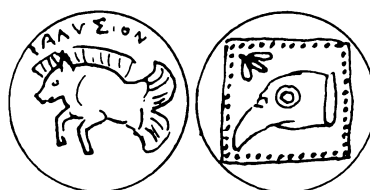

Fig. 20
Ialyrus, Rhodos
Hemidrachme (1/6 stater) 500-408 f.Kr.
Sear: 3561

Hippokamp (Havhest)

En Hippokamp er et væsen sammensat af hesteforkrop og fiskebagkrop. Det dukker op i 7. årh. f.Kr. på mønter, men optræder mærkværdigvis ikke som myte. På de ældste afbildninger har den ingen finner, men undertiden vinger, og halen er krummet ind under bugen. (Fig. 21-23). Som det ses af de afbildede mønter, er det, på en enkel undtagelse, Middelhavets havnebyer, der har brugt dette havvæsen som motiv. (Fig. 24-26).

Fig. 21
Syracuse, Sicily
Trias 412-345 f.Kr.

Fig. 22
Solus, Sicily
Æ 16 4. årh. f.Kr.

Fig. 23
Tarantum, Calabria
Didrachme 510-480 f.Kr.

Fig. 24
Byblos (Geba)
Dishekel 4. årh. f.Kr.
Sear: 6013

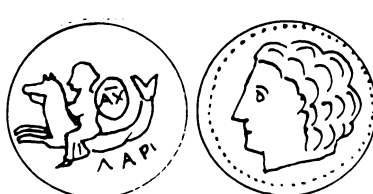

Fig. 25
Larissa, Thessaly
Æ 19 302-286 f.Kr.
Thetis ridende på hippo-
kamp.

Fig. 26
Berytus, Phoenicia
Poseidon i stridsvogn trukket
af 4 hippokamper.
År 53 = 28/27 f.Kr.

Kerebos.

Underverden Hades' glubske kæmpe vagthund, som ofte afbildes med tre hoveder og slangehale. Ifølge sagnet var den afkom af det underjordiske slange-gudepar Tyfon og Echidna. Mod alle der kom til underverden var den rar og logrende, men forsøgte de at komme ud, spærrede den alle sine bag op og glammede som en helvedeshund. Kerebos motivet er tilsyneladende ganske sparsomt brugt på mønter, men på en mønt fra Elea i Epirus (Fig. 27) er der sammenhæng mellem Kerebos på den ene side og underverdens dronning Persefone på den anden.

Fig. 27
Elea, Epirus
Æ 20 før 342 f.Kr.
Rv: Persefone
Sear: 1975

Sfinks.

Den græske sfinks er et vinget hybrid-monster bestående af en løvekrop med et kvindehoved. Beretninger om en sfinks kom til Grækenland fra enten Lilleasien eller fra Fønikien. Allerede i den kretisk-mykenske kultur havde man lånt den ægyptiske sfinks, der var uden vinger og var liggende så man ikke så dens bug. Ifølge den græske mytologi er sfinksen datter af Typhaon (Tyfon) og slangen Echidna og søster til hundene Kerebos og Orthros, dragen Ladon samt Chimaira og Hydra. Sfinksen var vogteren og kunne, om end sjældent, have høge – eller falkehoved. I det boiotiske Theben vogtede hun den eneste landevej til Theben og stillede alle forbipasserende samme spørgsmål: *"Hvad er det, der om morgenen går på fire, om middagen på to og om aftenen på tre"*. Kunne man ikke gætte gåden, blev man dræbt. Ødipus blev standset af sfinksen men svarede: *"Mennesket kravler i sin barndom på alle fire, går som voksen på to og støtter sig i alderdommen til en stav"*. Fortvivlet over svaret kastede sfinksen sig derefter i afgrunden og knustes. For romerne blev sfinksen aldrig nogen fortrolig figur, idet de sammenblandede den med griffen, måske fordi gåde på græsk hedder griphos. Som motiv på mønter er den særdeles talrig. Mest kendt er nok Chios i Ionia, hvor sfinksen var symbolet for en dionysoskult, og man vedblev at bruge motivet her også i den imperiale tid. (Fig: 28-29). Desuden afbildes her nogle enkelte fra byerne Gergis, Caunus og Idalium (Fig: 30-32).

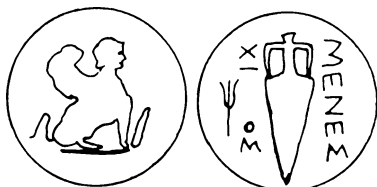

Fig. 28
Chios, Ionia
Æ 13-19, ca. 190-84 f.Kr.

Fig. 29
Chios, Ionia
Æ 24 (3 assaria)

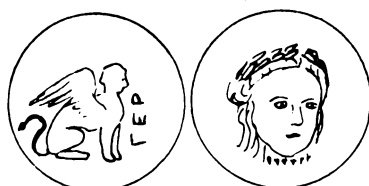

Fig. 30
Gergis, Troas
Hemiobol 350-300 f.Kr.

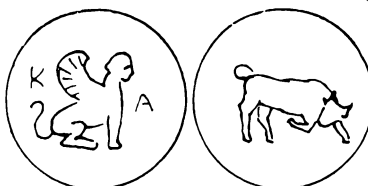

Fig. 31
Caunus, Caria
Æ 11-14, før 309 f.Kr.

Fig. 32
Idalium, Cyprus
Tetrobol og statér

Kentaur.

Blandingsvæsen af en hest og en mand, hvis hjem folketroen henlagde til øde skovbevoksede bjergegne i Thessalien (Fig. 33) eller Arkadien. Oprindeligt var det et fuldt menneskelegeme, hvortil på en ret klumpet måde var tilføjet bagkroppen af en hest. (Fig. 34). Senere i den arkaiske periode bliver fremstillingen til en fuld hestekrop, der ved bringen går over i en menneskelig overkrop. På mønter fra nogle Thraco-

Macedonske stammer (Sear: 1325-27, 1331-34) ses en kentaur med en nymfe i sine arme. At hun bortføres ses af at hun rækker sin højre hånd op i protest.

Fig. 33
Magentes, Thessaly
Æ 19, 197-146 f.Kr.
Av: Kentauros med kappe
Rv: Zeus Sear: 2238

Fig. 34

Tritoner.

En triton er en mand med fiskehale. Han er krigerisk – en voldsom elsker, forfølger kvinder og stjæler kvæg. Der var mange tritoner og de ledsagede ofte Poseidon og andre havguder. Itanos på Kreta er en af de byer der har brugt tritoner som motiv. (Fig. 35-36)

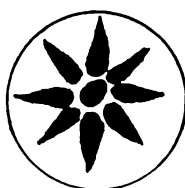

Fig. 35
Itanos, Creta
Statér, 380-320 f.Kr.
Sear: 3314

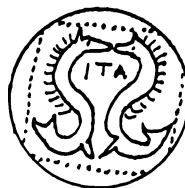

Fig. 36
Itanos, Creta
Statér, 380-320 f.Kr.
Sear: 3318

Flodguder.

Til de fleste af de græske floder er der knyttet sagn om en gud – en flodgud, f.eks. Acheloos eller Gelas. Oftest er den afbildet som en tyr med et skægget mandshoved med horn; undertiden kun som en halv tyr med mandshoved. (Fig. 37-38).

Fig. 37
Neapolis, Campania
Æ 11-14, 270-250 f.Kr.
Flodguden Acheloos

Fig. 38
Gela, Sicily
Didrachme, før 466 f.Kr.
Flodguden Gelas

Minotauros.

Zeus og Europa havde sønnen Minos, der var hersker over Kreta. Minos var gift med Pasifae, som Poseidon havde straffet med vandvid, fordi Minos ikke havde ofret den hvide tyr, men beholdt det prægtige dyr selv og ofrede en anden tyr i stedet. Resultatet var at hustruen Pasifae hengav sig til den snehvide tyr og med den fik sønnen Minotauros, der havde tyrehoved. Denne skændsel forsøgte Minos at skjule ved at lade Daidalos opføre et palæ, hvor Miniatures ikke kunne slippe ud. Denne bygning var den kendte Labyrint, som ingen kunne finde ud af, når de først var kommet ind. Efter en disput med Athen, forlangte Minos, at de hvert 9. år skulle sende ham 7 ynglinge og 7 piger til Minotauros. Men så kom helten Teseus og med hjælp fra Monos' datter Ariadne, som var blevet forelsket i ham, fik han det tip at rulle et garnnøgle ud, når han gik ind i labyrinten, så han altid kunne finde tilbage igen. Teseus overraskede den sovende Minotaur og dræbte uhyret. Mænd med tyrehoved forekommer ofte på mesopotamiske seglsten og optræder på Kreta meget tidligt, og de to eksempler er netop fra Kreta og byen Knossos, hvor der findes en sådan labyrint. (Fig. 39-40).

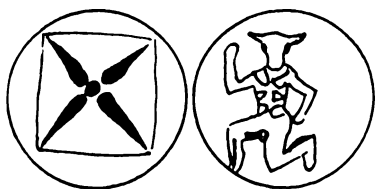

Fig. 39
Knossos, Kreta
Obol, 500-431 f. Kr.

Fig. 40
Knossos, Kreta
Statér, 500-431 f. Kr.

Silener.

Et væsen der minder lidt om Kentauren, men hans menneskelige skikkelse er på nogle områder hesteagtig. Han havde spidse hesteører, mankeagtig hårvækst og hestehale. Til at begynde med havde han hove; senere menneskeben. Silener er mandlige frugtbarheds demoner – et sidestykke til Nymferne. De er lystige, lystne og fredelige i modsætning til Kentaurene. Silenerne var stærkt optaget af at dyrke vin og sås ofte i Dionysos følge. Silenerne dukker i græsk kunst op i det 6. årh. f.Kr. og kendes fra omtrent hele det græske område. De afbildede eksempler på mønter er fra Catana (Fig. 41) hvor den har været brugt på flere mønttyper, samt den verdensberømte mønt fra Naxos (Fig. 42).

Fig. 41
Catana, Sicily
Drachme, 413-403 f. Kr.

Fig. 42
Naxos, Sicily
Tetradrachme, 461-413 f. Kr.
Sear: 872

Satyrer.

Satyrer minder lidt om Silener – de har hestehove, hestehale og hesteøren. Satyrer er de yngste og i hellenistisk tid opfattes de mere bukkeagtige. Den typiske satyr er braknæset, har grove træk, dyrisk behåring og stærk hårvækst. De har altid rejst fallos når de er i selskab med nymfer, som de altid forfølger, belurer eller danser med. Historisk menes satyrerne at stamme fra Peloponnes og siges at høre til Dionysos' følge. De valgte illustrative eksempler er fra Thasos og Lete (Fig. 43-44).

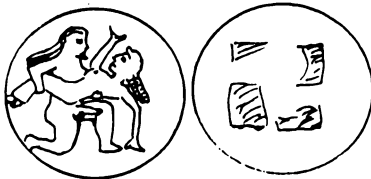

Fig. 43
Thasos, Thrace
Tetradrachme 520-480 f. Kr.
Sear: 1356-57, 61

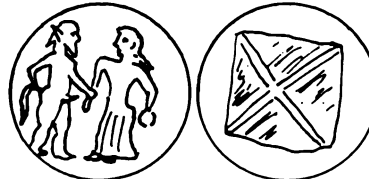

Fig. 44
Lete, Macedonia
Statér, 530-480 f. Kr.
Sear: 1297-99

Pan.

Arkadisk hyrdegud, med en vis lighed med Silener og Satyrer. Han har dug bukkehorn, bukkeansigt og hale og klove som en buk. Og så er han liderlig og ustandselig på jagt efter nymfer. Pan er en gud, som altid har fængslet grækernes fantasi, idet han snart var menneskelig, snart dyrisk. I Arkadien var der små helligdomme på mange af bjergene, og på den afbildede mønt (Fig. 45) fra Arcadiens federale udmøntninger ses en siddende Pan med pedum i hånden. Pedum, der også hedder lagobolon (hare-kaster), var en buet stav, som man kastede efter harer for at dræbe dem.

Fig. 45
Arcadia
Statér, 370-280 f. Kr.
Sear: 2686

Gorgoner.

De hæslige skræmmevæsener, af hvilke der var tre, var døtre af en havgud. Den kendteste af disse var Medusa. Hun ses altid rasende med sit store runde ansigt. Håret er slanger og de vidt opspilede øjne lyner ondt. Næsen er fladtrykt og i munden sidder to store hugtænder, og tungen hænger altid ud af munden. Det grusomste var, at alt hun kastede sit blik på forvandlede til sten. Men helten Perseus havde held til at hugge hovedet af Medusa, medens hun sov; og af hendes blod skabtes Pegasus. Perseus puttede Medusas hoved i en lædersæk. Medusahovedet brugte han til at forstene guder og uhyrer, og han reddede bl.a. Andromeda. Det runde Medusa-hoved er som skabt til afbildning på mønter (Fig. 46-48).

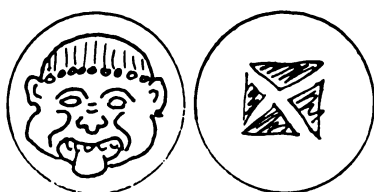

Fig. 46
Neapolis, Macedonia
Statér, 500-411 f. Kr.
Sear: 1303

Fig. 47
Athen
Didrachme, 594-562 f.Kr.
Sear: 1834

Fig. 48
Abydos, Troas
Drachme, ca. 450 f. Kr.
Sear: 4002

Diverse væsener.

På en mønt fra Tarsos, Cilicia (Fig. 49) ses Ahura-Mazda (Ormazda), som er den højeste gud i den persisk/sassanidiske religion. Denne gode gud er i den tidligste periode repræsenteret ved en bevinget solskive oven på hvilken er en skæget buste med en cylindrisk hårform. I den ene hånd holder han en krans og i den anden en lotusblomst.

På en mønt fra Melita (Malta) (Fig. 50) ses en fire-vinget figur som af nogle er udlagt som Osiris; måske fordi bagsiden bærer et portræt af Isis med sin særprægede hårprydelse. Osiris var oprindelig gud for landbruget, og ser man nøjere efter på afbildningen, ser man et segl i højre hånd. Isis var i øvrigt søster og hustru til Osiris, hvad der dengang ikke var så ualmindeligt hos de gode gamle ægyptere.

Fig. 49
Tarsos, Cilicia
Satrappen Tiribazos 386-380 f.Kr.
Sear: 5638

Fig. 50
Melita (Malta)
Æ 26, 2.-1. årh. f.Kr.
Sear: 6588

Af andre væsener som jeg ikke har afbildet findes Kekrop, der er en mand der forneden ender i en slange. Den findes på en elektron statér fra Kyzikos 450-400 f.Kr. Der findes givet også andre og mindre kendte og betydningsfulde fabeldyr sammensat af dyr eller af mennesker og dyr, men dette er dem som jeg inden for en overkommelig tidsramme har kunnet finde frem og illustrere.

Peter Flensborg

Fabeldyr på romerske mønter.

I forhold til de græske serier er der relativt færre dyr (og fabeldyr) på de romerske serier. Dyr forekommer:

1. Legionsheraldisk, som legionernes særlige mærke (signum)
2. Provinsheraldisk, som provinsens attribut
3. Som attributter til guder eller personifikationer
4. Som propaganda for kejserens venationes (dyrekampe i arenaen)
5. I andre situationer, der ofte kan tolkes ind i en af de 4 ovennævnte kategorier.

Fabeldyr forekommer især under Augustus, de flaviske kejsere og en periode midt i 200-tallet, og næsten kun i tilfælde 1 og 3. Nogle udvalgte aspekter vil blive beskrevet her.

Fabeldyr brugt legionsheraldisk.

I kejsertid har 5 imperatorer/kejsere udgivet mønter, hvor de enkelte legioner fremhæves: Marcus Antonius (inden Actium 31 f.kr), Septimius Severus (omkring 193), Gallienus (fra Milano ca.257-59), den galliske kejser Victorinus (268-70) og den britiske kejser Caurasius (287-293). De to førstnævnte viser kun legionens aquila (sølvørn) omgivet af to vexilia¹. Udover disse to havde legionerne særlige signa ("badge"), kejserens imago (billede) og en række andre standarter. På de tre sidstnævnte kejseres mønter forekommer disse signa, og en del havde fabeldyr som signum². Tilsyneladende kunne hver legion have flere symboler, så det er ikke helt enkelt at tale om et "badge" pr. legion³.

Man skulle tro, at romernes ordenssans også omfattede legionsnumre, men borgerkrigene i første århundrede f.Kr. bevirkede, at man kom op på over 60 legioner, hvor hver imperator var startet med I. Augustus nedbragte antallet til 28 (heraf mistede Varus 3 i Teutoburgerskoven), men legionerne beholdt deres numre, og kunne så kendes på tilnavnet, der kunne være kejserligt (Augusta), geografisk (Macedonia), sammensmeltet af to, tvillinger (Gemina), efter guder (Minervia) eller øgenavne (Ferrata). Under Trajan var der formentlig 29, og han kaldte sin nye legion den 30.

Den efterfølgende liste viser de data, jeg har kunnet fremskaffe⁴. Udover de nævnte mønter brugte legionerne jævnligt at kontramarkere cirkulerende mønter⁵.

¹ Gennemgået af Hans Jensen i numismatisk rapport 61 (sept 1999), side 72-77, her med enkelte tilføjelser fra Dough Smith 1997(geocities.com/Athens/Acropolis/6193/feac44leg.html)

² Oversigt over de forskellige standarter: geocities.com/Athens/Oracle/6622/equipment.html, mønterne baseret på RIC V,1 (1927,Mattingly & Sydenham) s.34 og 92-97 (Antoniniani fra Mediolanum nr.314-372)

³ Graham Webster: The Roman Imperial Army (1969) s.134-141.

⁴ Legionerne bygger på Webster s.109-114, mønterne på RIC og gennemtrawling af diverse kataloger for lokaludmøntninger; sidstnævnte er næppe komplet.

⁵ Da man i 1987 fandt stedet, hvor det berømte slag i Teutoburgerskoven fandt sted 9 e.kr., var det på grundlag af møntfund, kontramarkerede med VAR for Varus. Se Sfinks 1/1994: "Giv mig mine legioner tilbage!", spec s.29. Fra kampene under det jødiske oprør 66-70 kendes kontramarkerede mønter med LX (Legion 10), se B.C.Home i theologyonline.com/biblicalcoins/Bag42.htm

Legionsnr.	Mønter med:				Ca. år for opr. eller opløsning	Oplysn. om Signa
	Sep Sev	Gallienus	Victorinus Caurasius	Lokale ud-møntninger		
Prætorianere COH. PRAET.		Løve		Philippi		
LEG. I AVG. (Augusta)					Opløst 69e	
LEG. I ADIV. (Adiutrix)	Ja	Capricorn			Opr. 60e	
LEG. I GERM. (Germanica)					Opløst 71e	
LEG. I ITAL. (Italica)	Ja	Vildsvin			Opr. 68e	
LEG. I MIN. (Minervia)	Ja	Minerva m. Victoria			Opr. 82e	
LEG. I PAR. (Partica)					Opr. 200e	
LEG. II TRAI. (Trajana)				Alexandria: År 284/85 (ørn)	Opr. 100e	
LEG. II ADI.P.F. (Adiutrix)	Ja	Pegasus			Opr. 70e	
LEG. II AVG. (Augusta)			Capricorn (Caur.)		Opr. 20f	
LEG. II. CL.ADI. (Claudia Adiutrix)		Capricorn			Opr. 20e	
LEG. II PAR. (Parthica)		Kentaur	Kentaur (Caur.)		Opr. 200e	
LEG. II. ITA.PIA (Italica)	Ja	Capricorn Ulvinde Ibis			Opr. 165e	
LEG. III ITA.CON (Italica)	Ja	Stork (Føniks?)			Opr. 165e	
LEG. III CYREN (Cyrenaica)					Før Aug.	
LEG. III GAL. (Gallica)				Tyrus (tyr)	Før Aug.	
LEG. III AVG. PIA (Augusta)				Rhesaena	Opr. 20f	
LEG. IIII SCYTH. (Scythica)					Opløst 71e	
LEG. IIII MAC (Macedonia)				Cæsaraugu sta	Opløst 71e	
LEG. IIII FL. (Flavia)	Ja	Løve med strålekr.		Viminacium (løve)	Opr. 70e	

LEG. V ALAV. (Alaudae)					Op.Cæsar Oplø.92e	
LEG. V MAC. (Macedonia)	Ja	Victoria Tyr		Dacia (ørn)	Opr. 60f	Tyr Capric.
LEG. VI FER. (Ferrata fid.cons.)				Cæsaraugu sta	Før Aug.	
LEG. VI VIC. (Victrix)					Før Aug.	
LEG. VII CL.P.F (Claudia Pia Fidelis)	Ja	Tyr Løve	Tyr (Caur.)	Viminacium (tyr)	Før Aug. Oprind. VI Mac.	
LEG. VII GEM. (Gemina)					Opr.69e	
LEG. VIII AVG. (Augusta)	Ja	Tyr			Før Aug.	
LEG. VIII HISP. (Hispania, på mønt:AVG)		Løve Victoria			Før Aug. Måske tabt 161	
LEG. X FRET. (Fretensis)					Før Aug.	
LEG. X GEM (Gemina)		Tyr		Cæsaraugu sta	Før Aug.	
LEG. XI CL.P.FID. (Claudia Pia Fid.)	Ja, m. cap	Neptun			Før Aug.	
LEG. XII FULM. (Fulminata)					Før Aug.	
LEG. XIII GEM (Gemina Pia Fid.)	Ja	Victoria og løve		Dacia (løve)	Opr.20f	
LEG. XIII GEM (Gemina)	Ja	Capricorn			Opr.20f	
LEG. XV PRIM. (Primigenia)					Opr.41e	
LEG. XV APOL. (Apollinaris)					Opr.20f	
LEG. XVI GAL. (Gallica)					Opr.20f	
LEG. XVI FL.FIRM (Flavia firma)					Opr.70e	
LEG. XVII CLAS. (Classica)					Tabt af Varus 9e	
LEG. XVIII					Tabt af Varus 9e	
LEG. XVIII LIB. (Libycae)					Tabt af Varus 9e	

LEG. XX VAL.VIC. (Valeria Victrix)					Opr.20f	Vildsvin
LEG. XXI RAP. (Rapax)					Opr.20f Opl. 80e	
LEG. XXII PRI. (Primigenia P.F.)	Ja			Patras	Opr.41e	
LEG. XXII DEIO. (Deiotariana)					Opr.20f Tabt 136e	
LEG. XXX VLP.V. (Ulpia Victrix)	Ja	Neptun	Jupiter m. capricorn (Victorin.)		Opr.105e	

Det kan undre, at skønt alle mønterne er fra Gallienus' fællesregering med faderen Valerian, findes denne ikke på nogle af forsiderne. Næsten alle teksterne afsluttes med det lidt kryptiske V P V F, VI P VI F eller VII P VII F. Ifølge RIC står det for qvintem (sextem, septem) Pia, qvintem (sextem, septem) Fidelis. Pia og Fidelis (from og trofast) indgår også i mange legioners navne, og tallene skulle være at læse som regeringsår: 5, 6 og 7 gange from og trofast, i årene 257, 258 og 259. Sidstnævnte år starter Postumus' oprør, hvor flere af de nævnte legioner er involveret.

Af fabeldyrene forekommer capricorn, pegasus, kentaur og måske fønix.

Capricorn (Havstenbuk, gedefisk) er 10.tegn i dyrekredsen (22.dec) og siden Ptolemaios samlede antikkens viden om stjernebilleder det sydligste stjernetegn. Fremstillingerne viser en stenbukforkrop (som var velkendt fra Alperne) og en fiskehale, nogle gange på en globus eller med et cornucopiae (overflødhedshorn). Fra stjernetegnets beliggenhed ved solhverv kom den til at stå for forandring (til det bedre), et vendepunkt. Udover denne generelle symbolværdi foretrak Augustus tilsyneladende stenbukkens tegn (han var dog født 23.sept), og deraf dens popularitet, da han reorganiserede og oprettede flere nye legioner. Den præcise grund til at capricorn personligt er bundet til ham, er uvis, men der kendes lignende eksempler, således brugen af tyren som (stjerne-)tegn sammen med planeten Venus, og da det julske hus mente at nedstamme fra gudinden, er tyren tolket som Cæsar⁶.

Pegasus er den bevingede hest, som Bellerofon fangede ved Prienekilden i Korinth takket være et magisk, gyldent seletøj, som Athene havde givet ham, og ridende på den kunne han med sine pile oppefra dræbe Kimæren, en løve med bukkehoved på ryggen og en slange som hale⁷. Pegasus er altså utæmmelig uden hjælp fra guderne og en hjælper i kampen mod fjender, og begge aspekter har gjort den velegnet som legionsmærke.

Kentaure nedstammer fra Dia, som Zeus i skikkelse af en hingst havde fået børn med. Basishistorien handler om et bryllup, som kentaure og lapither deltager i, og hvor kentaurene bliver fulde, fordi de aldrig har drukket vin, men kun sur mælk. De forgriber

⁶ Graham Webster: Roman Army, s.137-38.

⁷ Robert Graves: The greek Myths (1965) nr.75, med kildehenvisninger.

sig på bruden og bliver drevet væk⁸; senere besejrer de dog lapitherne. De forekommer både i Theseus- og Herkuleshistorierne, og i de eleusinske mysterier⁹. De er altså stærke naturvæsener, der er stridslystne, hvilket er udmærkede kvalifikationer for at blive legionsmærke.

På en af mønterne for Leg III Italia (RIC 339,341) er en fugl, som RIC beskriver som en stork¹⁰. Efter min mening er der tale om en føniks, der i antikken skildres som en hejre (som det vil fremgå af sidste afsnit om Fel. Temp. Reparatio-serien)

Fabeldyr som symboler for guder: Gallienus' CONS AVG-serie 264-68.

Den senromerske kejser Gallienus (253-268) har ikke det bedste ry i historien, trods hans 15 regeringsår er tæt på rekordlængde blandt soldaterkejserne i det 3. århundrede. Riget var tæt på opløsning: Hans far blev taget til fange af sasaniden Shapur 1. i 260, og det romerske østen måtte overlades til Odenathus af Palmyra og hans dronning Zenobia, og samtidig gjorde Postumus oprør i vesten, og dermed var Britannien, Gallien og Hispania udenfor centralregeringens myndighed. Han fik ry for en vis lathed, da han ikke helhjertet forsøgte at generobre det tabte, men bekæmpede dog resolut flere mindre oprør i det område, han havde tilbage. Desværre er der ikke mange kilder til periodens historie, så det er svært at bedømme ham som person. Men vi ved, at han blev indviet i de eleusinske mysterier, var god ven med flere neoplatonikere og opgav forgængernes rigoristiske kristenforfølgelser; alt i alt en mand af kultur, tydeligvis med en hang til neoplatonisme og anden religiøs mystik. I kunsten fra perioden tales om "galliensk renæssance"¹¹, hvor motiver fra hellenismen og tidligere romersk kejsertid (f.eks. Hadrian) indgår.

Hans mønter har heller ikke det bedste ry, for efter 260 var antoninianens sølvindhold nede på 2-5%, og man ophørte med prægningen af kobbermønterne sesterts, dupond og as. I årene inden hans død blev antoninianerne også mindre, idet diameteren i løbet af hans regering faldt fra ca. 22 til ca. 18 mm, og vægten fra 4 til 2½ gram. Mønterne fra 265-270 hører til nogle af de pauvreste romerske mønter. Trods dette yder de belæg for begrebet "galliensk renæssance", for især CONS AVG-serien er båret af en fornyelse af symbolverdenen indenfor romersk numismatik.

Detallierne ser således ud¹²; alle mønterne er fra Rom (mange med officinanummer) og udaterede, men antages præget mellem 264 og 268:

Inskription	Motiv	RIC nr.	Forside
APOLLINI	Kentaur mod højre, med bue	163	Gallienus
CONS	Kentaur mod venstre, med globus og trofæ	164	Gallienus
AVG	Grif mod højre eller venstre, gående eller siddende	165 166	Gallienus
	Pegasus stående mod højre	167	Gallienus

⁸ Vist på bl.a. metoperne på Parthenontemplet i Athen

⁹ Robert Graves: ...Myths, nr. 102 og 125.

¹⁰ Vist i RIC på Plate III, nr. 38

¹¹ DIR "Valerian and Gallienus", salve.edu/~romanemp/gallval.htm

¹² baseret på RIC, V, 1.

DIANAE CONS AVG	Due mod venstre eller højre, hovedet bagud	176 177 4	Gallienus Salonina
	Hjort mod højre eller venstre, nogle gange ser den bagud	178 179	Gallienus
	Antilope mod højre eller venstre	180 181	Gallienus
	Ged stående højrevendt	182	Gallienus
	Vildsvin gående mod højre	183	Gallienus
HERCVLI CONS AVG	Løve mod højre	201	Gallienus
	Vildsvin løbende mod højre	202	Gallienus
IOVI CONS AVG	Ged gående mod højre eller venstre	207	Gallienus
IVNONI CONS AVG	Ged gående mod højre	224	Gallienus
	Due gående mod højre	14	Salonina
	Due gående mod venstre	15,16	Salonina
LIBERO P CONS AVG	Panter gående mod venstre eller højre	229 230	Gallienus
MERCVRIO CONS AVG	Hippocamp (havhest) mod højre	242	Gallienus
NEPTVNO CONS AVG	Hippocamp (havhest) eller capricorn (havstenbuk) mod højre	244 245	Gallienus
	Hippocamp (havhest) mod venstre	246	Gallienus
SOLI (evt. COMITI) CONS AVG	Pegasus mod højre, springende opad	282 283	Gallienus
	Pegasus mod venstre, springende opad	284	Gallienus
	Tyr stående højrevendt	285	Gallienus

De 9 guder og heroer påkaldes som bevarere af kejseren, og de er alle vist symbolsk gennem deres (fabel-)dyr. Det tyder på, at Gallienus har afholdt en religiøs ceremoni, hvor de olympiske guder blev påkaldt samlet¹³. Men det er usædvanligt, at de vises gennem dyr (og Gallienus har mængder af "almindelige" fremstillinger af Apollon, Jupiter, Juno, Mars, Sol osv.). Måske har der været afholdt cirkuslege med dyr (venatio), men det modsiger brugen af fabeldyr: De vises ikke ved propaganda for venationes (som f.eks. ved Roms 1000-års jubilæum under Phillip arabereren i 248, af den indlysende grund, de jo ikke kunne fremvises fysisk!). Der er snarere tale om en samlet religiøs programmerklæring.

Fordelingen af fabeldyr ser således ud:

APOLLON: Kentaur, Grif og Pegasus

MERCUR: Hippocamp (havhest)

NEPTUN: Hippocamp (havhest) og Capricorn (havstenbuk)

SOL: Pegasus

Apollon er som bekendt kunsternes gud (de 9 muser), oraklets gud (Delfi), kejser Augustus' foretrukne gud, og efter en vild ungdom på mange måder talsmand for ophøjet,

¹³ R. Weigel: Gallienus' "Animal Series' Coins" and Roman Religion. N.C. 150 (1990) s.135-143

olympisk ro og skønhed. Det er derfor svært for os at se, hvorfor kentauren er et apollinsk dyr¹⁴. Griffen forekommer ikke i de oprindelige græske gudesagn; den er kommet fra orienten, men står som vogter af helligdomme og skatte, så der er måske mere "Conservator" end Apollon over den. I Smyrna er den kombineret med skæbnen, i skikkelse af de tre Nemesis¹⁵. Hvorfor Merkur, handelens og tyvenes gud har fået en havhest/hippocamp er heller ikke selvindlysende, måske som en hentydning til sikkerhed på havet. Derimod er havguden Neptuns forbindelse med havhest/hippocamp og havstenbuk/capricorn klar, og forekommer jævnligt på senromerske mosaikker¹⁶. Sols forbindelse med Pegasus er himlen, og ifølge en legende prøvede Bellerophon på Pegasus at ride til Olympen, men faldt ned, en historie der minder lidt om Ikaros' lignende forsøg. Mange af de almindelige dyr er ganske indlysende, f.eks. Hekules med den nemæiske løve og det euromantiske vildsvin kendt som nogle af hans 12 arbejder, så der er ingen tvivl om, at mange i samtiden kunne tolke Gallienus' religiøse program. Resten fortaber sig i eleusinske eller neoplatoniske tåger¹⁷. Om denne propaganda har hjulpet, kan diskuteres: folk har nok mere set på de usle mønters ringe sølvindhold og deraf nedsatte købekraft.

Føniks som genrejseren: FEL TEMP REPARATIO-mønterne 346/48.

Føniks betyder egentlig blodrød (jf. Fønikien, landet med purpurneglene) og henføres af Herodot til Heliopolis i Ægypten, og den forekommer da også i ægyptisk kunst. Ifølge ham var der altid kun én Føniks, og der digtedes videre, så Føniks gik til grunde hvert 500.år (eller mere, den såkaldte "Føniksperiode" angives forskelligt) i en stort, rødt bål, og af asken rejste der sig en ny Føniks. Dermed blev den symbol på udødelighed og genopstandelse. Den er tidligt kommet til Rom, og er en fast attribut for personifikationen AETERNITAS (Evigheden), der ofte holder Føniks på globus. Biologisk ligner den på mønterne en hejre eller måske en trane eller en stork.

Fra Diocletians reform i 296/97 skete en uhørt centralisering af de romerske mønter: Den nye nominal nummus (tidligere kaldt follis) udmøntedes i næsten hele riget med det romerske folks Genius. Guderne kom dog igen, men med Milanoediktet 313 satte de kristne i stigende grad dagsordenen, og de gamle guder måtte vige. Set generelt kom de romerske mønter ind i en motivmæssig krise omkring 325: Centraliseringen og udelukkelse af guderne og personifikationerne gav kun lidt plads for nyskabelser. Providentia og Virtus var nu lejrporte, Gloria Exercitus to soldater. Kun Victoria overlevede, måske på grund af hendes lighed med en engel. Yderligere nåede nummus'en ned på 15 mm diameter (Æ4) og en vægt på 1,3 gram.

¹⁴ Den forbindes normalt med Dionysos og Eros. "Kleine" Pauly: Lexikon der Antike (1975), "Kentauroi"

¹⁵ B. V. Head: Historia Nummorum (1910) s.594: Smyrna, perioden efter Augustus ("Greek imperials")

¹⁶ F.eks. i Therme di Neptuno i Ostia.

¹⁷ En detaljeret gennemgang af Hieroglyphia af Horapollon Nilus eller Physiologus' Bestiarum (der blev skrevet i 200- eller 300-tallet i Alexandria) vil måske give nogle mere præcise svar, men det ligger udenfor min arbejdssevne. Værket omhandler al datidig viden om myter om dyr og fabelvæsener og den allegoriske tykning heraf, og spillede også stor (næsten videnskabelig!) rolle i middelalderen, hvor den er flittigt afskrevet - også kendt fra Danmark. Et kort referat er i Francis Klingender: Animals in Art and Thought to the end of the Middle Ages (1971) s.92-94.

Konstantin den Stores sønner Constantius II og Constans gennemførte i 346/48 en mønteform, der gav større mønter og helt nye tekster og motivvalg. Mønterne rejste sig som fugl Føniks - og den var med som motiv!

FEL. TEMP. REPARATIO			
Nominal	Æ2 (60'er)	Æ2 (72'er)	Æ3 (120'er)
Forside	Kejseren højrevendt	Kejseren venstrevendt	Kejseren højrevendt
Bagside	Kejser på galej, med labarum og føniks Soldat fælder rytter med spyd	Soldat trækker barbarer ud fra hytte Kejser med labarum, to fanger for fødderne	Føniks stående på klippe eller globus Kejser på galej, med labarum og føniks
Vægt	1/60 pund	1/72 pund	1/120 pund
Sølv	2,53-3,00%	1,11-1,50%	0,22-0,40%

Nominalerne kaldtes en periode af forskningen for centenionalis, men da det hele er ret omdiskuteret, har jeg valgt at kalde dem 60'eren, 72'eren og 120'eren efter udmøntningsformlerne. Jeg er ikke i tvivl om, at de er præget samtidigt og kejserportrættets retning angiver, det er mønter efter to forskellige systemer: 1/60 (som aureus'en) og 1/72 (som solidus'en). Når man kan have to guldnominaller og to i sølv (tung og let milliarensen), kan man vel også have to i kobber (med sølvlag)!

Bagsiderne er også velgennemtænkte¹⁸: 60'erens bagsider hentyder til Constans' togt til Britannien 342/43 (galej) og Constantius 2's sejre over perserne (romersk infanteri fælder persisk rytteri), 72'erens til tvangsforflytninger efter sejren over frankerne i 342 (barbarer trækkes ud af hytte) og igen Constantius' kamp mod sasaniderne (de to fanger bærer frygiske, dvs. østlige huer). Med de to nominaler tages en gammel tradition for at hentyde til konkrete begivenheder op. 120'erens motiv går i en anden retning: med fugl Føniks er det ikke den konkrete, militære hverdag, der er temaet: Her er det reparatio, genoprettelsen, indgangen til en ny æra, for kejserne, for hæren, for byen Rom efter 1100-års jubilæet, og ikke mindst for møntvæsenet. Efter mønterne havde været nede på 17-15 mm (Æ4) i 15 år, kom der endelig igen større mønter.

På mønterne ligner Føniks fortsat en hejre, men den har fået en glorie, hvad den ikke har, når kejseren holder den på galejen (og heller ikke, da den blev holdt af Aeternitas i tidlig kejsertid). Men den stiger ikke op af ilden; den slags fremstillinger kommer først på mønter fra det moderne Grækenland¹⁹.

Lidt om fabeldyr på mønter i middelalderen.

Lige så rig både romanske og gotiske katedraler²⁰ i detaljerne vrimler med fabeldyr, ligeså ualmindelige er de på mønter, tilsyneladende undtagen blandt tyske småstater og -byer. Så vidt jeg kan se bruges de kun heraldisk, hvis byens eller landets våben bruger et

¹⁸ RIC VIII, s.61-63; R.P.Callu: "Denier et nummus" i Les Devaluations à Rome, 1978 s.113-14; L.P.Healey: "Was the Reform of Constans and Constantius II a Failure?" JourSocAnc.Num 1971/72 s.22

¹⁹ Startende med Capodistrias' mønter 1828-31 (hvor sølv mønten tillige hed Føniks!), over Metaxa-diktaturet i 1930 og oberstjuntaen 1967. Hvorfor har især højrerettede valgt Føniks som emblem?

²⁰ Man kan tænke på de mængder af væsener, der sidder på Notre Dame i Paris, men der kan findes eksempler overalt, også i de romanske stenrelieffer på danske kirker og på sammes kalkmalerier.

fabeldyr symbolsk. Fra Danmark kendes de venders lindorm, der indgår i det store rigsvåben - men det er først i nyere tid. Wales har en drage, og Skotland har brugt en enhjørning som skjoldbærer²¹.

Som nævnt ses de en del på mønter fra det tyske område. Rostocks våben: En sort grif på gylden bund, forekommer på flere mønter fra det vendiske møntforbund fra 1371 og fremefter. Basel har en drage, Freiburg har noget, der ligner en basilisk og der er flere eksempler²².

Syd- og østpå er det mere sporadisk. Markusløven - som det nok vil være en fornærmelse overfor evangelisten at kalde et fabeldyr - er prominent på de venezianske mønter efter prægningen af soldino og torneselli går i gang midt i 1300-tallet (den har altid glorie, men ikke altid vinger). På senbyzantinske skyfater forekommer serafer og keruber, som af kristne ej heller kan rubriceres som fabeldyr. Georgien har en drage uden vinger. Det tyrkiske ortoqide-dynastis mønter fra Jazira (det vestlige Syrien og nordlige Mesopotamien) har mange forlæg, fra både hellenisme, romertid og Byzans. Fra byer som Mardin er der i 1200-tallet slået store kobberdirhemer med bl.a. en kentaur²³ og en dobbelthovedet ørn. Sidstnævnte er oprindelig hittitisk, men forbindes normalt med Byzans, hvor den dog ikke er brugt på mønter, men den findes på småmønt fra den genuesiske koloni på Chios²⁴. Ellers lever den jo endnu, da den overgik til det russiske våben (som er genoplivet efter kommunismen), og også fandtes i Østrig, Grækenland, Serbien, Montenegro m.v.

Folk med større viden end jeg om middelaldermønter (og mønter fra nyere tid) kan sikkert forlænge denne liste.

Svend Hovard

²¹ På en guldmønt med navn unicorn, se Peter Flensborg: Numismatisk Leksikon s.387

²² Torben Juul Hansen viser i "Nogle iagttagelser omkring brakteatfremstilling" (num.rap.59/marts 1999 s.17 en mønt fra Reichenau eller Überlingen med løvekrop, vinger og menneskehoved, et unavngivet fabeldyr, hvis rødder er de assyriske paladsvogtere.

²³ Nasir al-Din Ortoq Arslan (1201-39), nr.38 på grifterrec.com/coins/islam/artuqid/artuqid.html

²⁴ Philip Grierson: Coins of Medieval Europe s.215, nr.477.